

ZOOLOGIIA

c z y l i

ZWIĘRZĘTOPISMO OGÓLNE

podług

NAJNOWSZEGO SYSTEMATU

ułożone

przez

FELIXA PAWEŁA JAROCKIEGO,

NAUK WYZWOLONYCH i FILOZOFII DOKTORA, PROFESSORA ZOOLOGII W KRÓLEWSKO WARSZAWSKIM UNIWERSYTECIE, CZŁONKA TOWARZYSTWA MINERALOGICZNEGO W JENIE, etc.

TOM TRZECI.

z trzema rycinami

G a d y i P ł a z y.

W WARSZAWIE,

W Drukarni Łątrzewicza przy Ulicy Senatorskiej Nro: 467.

1822.

Trzy ostatnie gatunki nóg oznaczamy także ogólném nazwiskiem *nogi pochodowe*; gdyż pierwsze są niezdatne do chodzenia po ziemi.

Stósownie do tak rozmaitego ukształcenia jch nóg, postrzegamy w nich także bardzo różny sposób życia. Jakoż pierwsze żyją prawie ustawicznie w morzach, i tylko czasem wylażą na brzegi; drugie bawią stale na lądzie, trzecie przepędzają większą część życia swego w wodach słodkich, czwarte nakoniec przebywają częścią w wodach, a częścią na suchéj ziemi. To wszystko w dalszych uwągach dobitniéj okážemy.

Między zwierzętami rzędu tego, po tém pospolicie poznaemy płęć na pierwszy rzut oka, że samce mają tarcz wklęśłą a puklérz wypuklejszy; przeciwnie u samic tarcz jest płaská a puklérz mniéj wypukły.

Po tych ogólnych uwągach, przystąpmy do wyżéj zapowiedzianych rodzajów w szczególności.

R O D Z A Y I.

S Z Y L K R E T. C H E L O N I A.

Chélonée. albo Tortue-de-Mer. Fran.

Meerschildkröte. Niem.

Pysk z przodu spadzisty. Szczęka wierzchnią w kształcie dzióbu kurzego zakrzywioną, pokrywą spodnią. Zuchwy obu szczek rogowe, ostre, z brzegami głęboko ząbkowanemi. Wargi żadne. Głowa wypukłá sucho kościstá, u wielu listkami rogowemi pokrytá. Puklérz słabo wypukły, zamaty, na

bokach za pomocą chrząstek z tarczą złączony. Ogon krótki. Nogi długie, płaskie, pletwowate: przednie znacznie dłuższe niż tylne, pięćo palczaste; tylne cztero palczaste. Palce długie, niewyraźne, błoną spięte. U każdéj nogi na zewnętrznym brzegu po jednym lub po dwa pazury ostre.

Do tego rodzaju liczą przeszło sześć gatunków, które w dziele LINNEUSZA stanowią pierwszy oddział jego rodzaju *Testudo*, pod napisem *Marinae*. Wszystkie żyją w morzach w bliskości lądu; mianowicie w morzach południowych znayduie się jch bardzo wiele. Z wszystkich tego rzędu dorastają one náyogromniejszém wielkości; gdyż często łowią między niemi takie, które po sześćset i po więcéj funtów wążą. Łowią je zaś náywięcéj w tenczas, gdy dla grzania się do słońca na brzegi powylażą.

Szylkrety żywią się Rybami drobnými, jkrą Ryb, Mięczakami, Robákami i Roślinami morskimi. Są bardzo mnożne; jedna albowiem samica z tego rodzaju, znosi rocznie blisko tysiąc jaj, które składá na piásku, a z których się za pomocą ciepła słonecznego dzieci wylęgają. Dzieci jch udają się zaraz na morze, i same dla siebie pożywienia szukają. Jaja wszystkich mają smak wyborny. U wszystkich wewnętrzná strona gardła najéżoną jest kończystými w tył podanými brodówkami. Względnie do jakości pokrycia pancérza, dzielimy je na dwa następujące oddziały.

a. *Pancérz owalowaty, listkami rogowými pokryty.* n. p. *Testudo imbricata.* GL.

Takich znány z pewnością pięć gatunków z powyższéj liczby. Z tych gatunek za przykład wymieniony, mieszkający w morzach pod strefą gorącą, má mięso niesmaczne i niezdrowe; ale za to listki rogowé z jego pancérza náybardziéj są cenione w han-

dłu. Od tych to kosztownych listków rogowych, które zwykle *szylkretem* nazywamy, pochodzi nazwisko tego rodzaju. Najpospolitsze zaś w południowych morzach Europejskich, dorastające największej wielkości, a mające najwyższoj jakości mięso, są te dwa gatunki, które GMELIN pod jednym nazwiskiem *Testudo Mydas* jako odmiany gatunkowe opisał. Listki rogowe na puchlerzu *szylkretów* nie przystają do siebie ścielnie brzegami; lecz na jednych zstają na siebie jak dachówki; na drugich zaś zostawiają między sobą znaczne ustępy, które błoną chrząstkową są wypełnione.

b. *Pancierz podłużny, miękką jednostayną skórą pokryty, na niezwywych marszczący się. n. p. Testudo coriacea. GL.*

Do tego oddziału wiemy z pewnością tylko o jednym gatunku, który się poławia w morzu Śródziemnym. Dorasta on ogromnej wielkości; lecz dosyć jest rzadkim. Według świadectwa PENNANTA ma mięso tak niezdrawe, żeby go trucizną nazwać można. Maytek pewien, który kawałek mięsa z tego zwierzęcia ugotowawszy zjadł: dostał tak gwałtowny biegunki i wymiotów, iż mimo wszelkich lekarstw, wkrótce w nich życie zakończył. Ten oddział będzie podobno z czasem stanowić osobny rodzaj.

R O D Z À Y II.

Ż Ó Ł W. T E S T U D O

Tortue. albo Tortue-de-Terre. Fran.

Landschildkröte. Niem.

Pysk prosty, na przodzie pod kątem zakończony. Szczęka wierzchnia prosta, pokrywająca spodynią.

Głowa mniey więcéy płaská. Nosdrza nieprzedłużone. Wargi żadne. Zuchwy rogowe, ostre, z brzegami drobno ząbkowanými. Puklérz przyzwoity, mocno wypukły, na bokach za pomocą kościanych części z tarczą silnie złączony. Tarcz nieruchomá. Pancérz listkami rogowými szelnie stykającými się pokryty. Ogon krótki. Nogi pochodowe, prawie równe, przykrótkie, słupkowate: przednie pięcio, tylne czworo palczaste. Pazury u wszystkich palców długie, proste. n. p. Testudo graeca. GL.

Do rodzaju *Gadów*, które wyłącznie nazwiskiem *Zółwiów* oznaczamy, liczymy dobrze znanych *dziesięć* gatunków. — Z tych dwa znaydują się w Europie; reszta zamieszkuje jne części świata. Wszystkie lubią nizkie, wilgotne, lecz wodą nie zaláne miejsca. Żywią się Owadami, Robákami i roślinami; w niewoli zaś jedzą wszystko. Dorastają pomiernéy wielkości; gdyż rzádko który wáży sześć funtów. W jesieni grzebią sobie nóry w ziemi, w których przez całą zimę odbywają le-targiczny sen zimowy. Na początku wiosny wychodzą z nór, párzają się; a samica wygrzebawszy w piásku mały dołek, znosi w niego swe jaja, których liczba nie przechodzi dziesięciu. Z jch jáy dopięro w połowie lata zaczynają się młode wykluwać. Jaja i mięso *Zółwiów* mają smak wyborny. *Zółwie* mają pancérz náymocniejszy; bo jch puklérz złączony jest na bokach w znaczney części z tarczą za pomocą grubych części kościanych. Listki rogowe na jch pancérzu poukładane są szelnie przy sobie; lecz ponieważ są małe i cienkie: mały przeto mają użytek. Jch puklérz przyzwoicie obszérny; daie bezpieczne schronienie jch członkom.

R O D Z A Y III.

W O D O Ź Ó Ł W. E M Y S.

Emyde. albo Tortue-d'eau-douce. Fran.

Fluss-Schildkröte. Niem.

Pysk prosty. Szczęka wierzchnią na końcu tępo przyciętą, pokrywą spodnią. Głowa mniej więcej płaska. Nosdrza nieprzedłużone. Zuchwy rogowe, ostre, na brzegach bardzo drobno ząbkowane lub gładkie. Wargi żadne. Puklérz przyzwolicie obszerny, miernie wypukły, na bokach z tarczą tylko za pomocą skóry i dwóch kościanych wypustek złączony. Ogon krótki. Nogi pochodowe, spięto palczaste: tylne od przednich dłuższe, czteropalczaste; przednie pięciopalczaste. Palce wyraźne, mierne, aż do pazurów błoną spięte. Pazury u wszystkich palców łukowate, długie, kończyste.

Wodożółwie są mieszkańcami różnych części świata. W samą Europie znamy jch dwa gatunki. Wszystkie żyją w wodach słodkich, jakimi są powoli płynące rzeki, tudzież wielkie ziołami zarosłe stawy i jeziora. Żywią się Rybami drobnymi, jkrą Ryb, Płazami młodeimi, Owadami i Robakami. W Rybach czynią wielkie szkody przez zjádanie jkry i narybku. Mięso mają wyborne: słusznie więc na stołach majątnych Ludzi policzone zostały pomiędzy przysmaczki. Są one w prawdzie mniej mnożne niż Szylkrety, ale nierównie mnożniejsze niż Żółwie. Zaraz na pierwszy rzut oka różnią się Wodożółwie od Żółwiów ukształceniem nóg i znacznie płasciejszym puklérzem. Puklérz jednakże mają tak obszerny, iż w potrzebie mogą pod niego wygodnie schować członki swoje. Dorastają podobnie jak

Żółwie tylko pomiernéj wielkości.— Według ukształcenia tarczy i jakości pokrycia, dzielimy je na trzy następujące oddziały.

a. *Pancérz listkami rogowémi pokryty. Tarcz całą nieruchomą.* n. p. *Testudo Europæa.* SCHN.

Takich znamy *siedmnáście* gatunków, które zamieszkują różne części świata. Z tych gatunków za przykład wymieniony jest najpospolitszy w wszystkich ciepłych i w umiarkowanych krajach Europy. Dorasta on dziesięciu cali długości.— U wszystkich prawda tego oddziału całą tarcz jest nieruchomą, lecz zdarłszy z niéy listki rogowé: znájdziemy na kościach jéy poprzeczny głęboki rowek, który daje nieznaczny przechód do oddziału następującego. *Wodożółwie* tego oddziału nazywają francuzcy *Naturaliści les Emydes proprement dits.*

b. *Pancérz listkami rogowémi pokryty. Tarcz w poprzek na dwie części przedzieloną. Przednią kłapa tarczy ruchomą.* n. p. *Testudo clausa.* SCHÖ.

Do tego oddziału wiemy o *dwóch* gatunkach. Obadwa są mieszkańcami jnnych części świata.

c. *Pancérz listkami rogowémi pokryty. Tarcz w poprzek na dwie części podzieloną. Obie kłapy tarczy ruchome.* n. p. *Testudo tricarinata.* SCHÖ.

W tym oddziale mieścimy *trzy* gatunki. Żáden z nich nie mieszka w Europie. Francuzcy Badacze pod ogólném nazwiskiem *les Emydes-à-boite*, albo *les Tortues à boite* opisują *Wodożółwie* do drugiego i do trzeciego oddziału należące.

Podług powyższego wykazu, liczymy w rodzaju *Wodożółwia* ogółem *dwadzieścia dwa* gatunki.

R O D Z A Y IV.

Ż Ó Ł W I A K. T R I O N Y X.

Tyrsé. albo Tortue-molle. Fran. Leder-
schildkröte. Niem.

Pysk z przodu zeszuplony, ku głowie coraż szerszy. Szczęka wierzchnią pokrywa spodnią. Zuchwy rogowe, ostre, skórzanemi wargami pokryte. Nosdrza u wielu na kształt trąby przedłużone, ruchome, miękkie. Głowa lekko spłaszczoną. Szyja grubą, długą. Pancierz jednostayną miękką skórą pokryty. Puklérz przyzwoicie obszérny, miernie wypukły, tylko w szrodku tęgi, przy brzegach giętki, u nieżywych kurczący się, na bokach z tarczą za pomocą chrząstek złączony. Tarcz giętką, zamałą. całego spodu ciała niepokrywa. Ogon bardzo krótki. Otwór odchodowy na samym końcu ogona. Nogi pochodowe, przykrótkie, prawie równe, spiętopalczaste: przednie pięcio, tylne czéto palczaste. Palce mierne, wyraźne, błoną aż do pazurów spięte. Pazurów łukowatych, kończystych u każdéy nogi tylko po trzy.

Do tego rodzaju liczymy blisko dziesięć gatunków, które podług jakości nosdrzy na dwa następujące oddziały dzielimy:

a. *Nosdrza nie przedłużone.* n. p. *Testudo membranacea.* BLUM.

b. *Nosdrza w kształcie trąby znacznie przedłużone.* n. p. *Testudo ferox.* GL.

Wszystkie Żółwiaki w ogólności mieszkają pod strefą gorącą w Afryce, w Azji i w Ameryce. Żyją

w wodach słodkich rzek i jezior. Żywią się młodemi Ptakami pływającemi, Rybami, Gadami i Płazami. Náyulubieńszém jednakże dlá nich pokarmem są młode świerzó z jáy lęgnące się Krokodyle i Kaimany: z téy przyczyny czatuią one prawie ustawicznie w bliskości jáy tychże Gadów. Z tego powodu *Żółwiáki* są tamtejszym mieszkańcom równie użyteczne jak *Jchn neumony* (*); lecz tę użyteczność swię przyplacaią częstokroć życiem; bo je stare Krokodyle przy jaiach chwytaią i pożeraią.

Niektóre gátunki *Żółwiaków* dorástaią tak okazałéy wielkości, iż wáżą po siedmdziesiąt funtów. Wszystkie prawie maią mięso wyborne.

Żółwiáki różnią się od wszystkich jnych zwierząt do tego rzędu należących tak budową ciała jak obyczaiami. Zastanówmy się więc bliżéy nad temi dwiema punktami.

Pomiiiając nawet miękke skórzane pokrycie jch pancérza, piérwszą wázną w nich różnicą są wyraźne skórzane wargi, którými jch zuchwy są otoczone, a których u zwierząt trzech piérwszych rodzajów tego rzędu ani śladu niewidać. — W wszystkich jnych rodzajach tego rzędu sięgaią żebra aż do brzegów puklérza, i ciągle są rozszerzone i z sobą spoione; — na *Żółwiákach* przeciwnie żebra zástaią tylko do pewnéy części puklérza, są tylko przy grzbiecie rozszerzone i z sobą spoione, daléy zaś odsuwaią się od siebie, i staią się podobnie wązkie jak w jnszych zwierzętach grzbiejnych. Te ustépy między jch żebrami, równie jak cały brzég jch puklérza, wypelnioné są miękka chrząstką. Z tąd puklérz *Żółwiaków* za życia jch jest giętki i tak obszérny,

(*) Patrz w Tomie I. na stronie 193.

że pod niego wszystkie członki swoje schować mogą; lecz na nieżywych ssychając się, kurczy i marszczy się coraz bardziej. — U jnnych tego rzędu tarcz złożoną jest z kości twardych; — przeciwnie tarcz *Zółwiaka* składa się po większey części z chrząstek, a przy tém jest tak mała, że całego spodu ciała nie pokrywá.

Z káżdego jnnego rodzaju tego rzędu złapane zwierze, całą obronę swoją pokładá w schowaniu (jeżeli może) członków pod puklérz, i w zataieniu się, czyli w zupełný nieruchawości. Przeciwnie schwytny *Zółwiák* broni się zapalczywie kąsaniem i drápaniem.

R O D Z A Y V.

Ż M I I O Ż Ó Ł W. *OPHICHELONE.*

Serpentine. albo Tortue-á-longue-queue. Fran.

Głowa podobná głowie Węża. Pysk z przodu tepy. Nosdrza nieprzedłużone. Wargi żądne. Szczęka wierzchnią pokrywá spodnią. Zuchwy rogowe, ostre. Puklérz owalowy, za maty; w tyłę szerszy w zęby powycinany. Pancérz listkami rogowými pokryty. Listki rogowe na puklérzu w górę podniesione. Ogon długości ciała. Nogi pochodowe, duże, wolnopalczaste: przednie pięćo palczaste; tylne cztero palczaste, od przednich dłuższe. Palce mierne, wyraźne, prawie nic nie spięte. Pazury u wszystkich palców długie, kończyste. n. p. Testudo serpentina. GL.

Wiemy dotąd tylko o *jednym* gatunku. Mieszka on w ciepłych kraiach Ameryki północney. Przebywá w wodach słodkich i na suchym lądzie. Żywi się

młodemi Ptakami pływającemi, Rybami, Płazami, Owadami i Robákami. Dorosły wáży przeszło dwadzieścia funtów. W stosunku do ciała, má nogi większe niż inne zwierzęta tego rzędu. W tarczy jego zwykle wycięcia są bardzo głębokie. Ogon jego najęzony kończystemi ząbkowanemi łuskami wyrównywa długości ciała czyli pancérza. Pancérz má tak ciasny, że w niego członków swoich wciągnąć nie może.

R O D Z Á Y VI.

Ż O Ł W I O Z W I É R Z. C H E L Y S.

Chelide. albo Tortue-á-Gueule. Fran. Chelys. Niem.

Głowa płaska, trójkątná, grubą skórą pokrytá. Tył głowy nabrzmiały, tróydzielny. Zuchwy płytkie, tępe, bez rogowey obwódki. Pász obszerná. Nosdrza na kształt tráby przedłużone, miękkie. Szysa długá, bardzo pozmarszczaná i strzębkowatá skórą pokrytá. Pancérz listkami rogowemi pokryty. Puklérz mocno wypukły, jaiowato podłużny, zamąty: listki na nim rowkowane, podniesione, a u samców kolcami najęzone. Ogon krótki, szponem rogowym zakończony. Nogi grube, pochodowe, spięto palczaste: przednie pięcio palczaste; tylne od przednich dłuższe, czéto palczaste. Palce mierne, wyraźne, błoną aż do pazurów spięte. Pazury łukowate, kończyste u wszystkich palców; rzádko palec tylny skrayny bez pazura. n. p. Testudo fimbria. GL.

Względnie do liczby zgodnych opisów, które w różnych Autorach czytamy, náleżą do tego rodzaju dwa gatunki. Obadwa są mieszkańcami wód słodkich w południowey Ameryce i na wyspach jéy

przyległych. Żywią się Robákami, Owadami wodnemi, jkrą Ryb i nárybkiem. Kształtem pyska wielce są podobne *Grzbietorodom*, o których później mówić będziemy.

Lubo w jnych rodzajach tego rzędu znajdują się takie gatunki, których ogon kończy się szponem rogowym; gdy jednakże u żadnego nie jest tak wyraźny, przeto tu kładziemy go do liczby cech rodzajowych.

W dwóch ostatnich rodzajach widzimy puklérz *zamały*, czyli członków niepokrywaiący. — Na tém kończymy uwagi nad rzędem Gadów zwanych *Zółwiami*.

